

Kozak-Opsahl, Katarzyna

Język figuratywny w perspektywie międzyjęzykowej i międzykulturowej

Etnolingwistyka 20, 406-409

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Kozak-Opahl

JĘZYK FIGURATYWNY W PERSPEKTYWIE
MIĘDZYJĘZYKOWEJ I KULTUROWEJ

Dmitrij Dobrovol'skij i Elisabeth Piirainen, *Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives*. Amsterdam: Elsevier, 2005, 419 s.

Od czasu ukazania się w 1980 roku znaczącej książki George'a Lakoffa i Marka Johnsona *Metaphors we live by* [*Metafory w naszym życiu*] i wraz z rozwojem badań kognitywnych i psycholingwistycznych niezmiernie wzrosło zainteresowanie metaforą językową. Równocześnie odżyły w językoznawstwie poglądy filozofów i etnologów, takich jak Wilhelm von Humboldt i Benjamin Whorf, kierujące uwagę badaczy na znaczenie kultury w języku (Anusiewicz 1994). Zarówno dla nurtu kognitywnego, jak i kulturowego w lingwistyce skarbnicą materiału badawczego stała się frazeologia. Niewiele jednak powstało wyczerpujących opracowań teoretyczno-metodycznych, które na pierwszym miejscu stawiałyby ważność szeroko pojętych elementów kulturowych w języku figuratywnym. Taką pozycją jest właśnie wydana w 2005 roku książka autorstwa D. Dobrovol'skiego i E. Piirainen: *Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives* [Język obrazowy w perspektywie międzykulturowej i międzyjęzykowej], która traktuje o zależności między obrazowaniem a znaczeniem konwencjonalnych figuratywnych związków frazeologicznych [*Conventional Figurative Units*] oraz o ich kulturowo nacechowanym charakterze.

Autorzy książki stawiają sobie za cel opracowanie teorii, która pozwalałaby na dokładną analizę figuratywnych wyrażen językowych. Według Dobrovol'skiego i Piirainen te konstrukcje językowe są do tego stopnia idiosynkratyczne i nieregularne, że nie dają się wytłumaczyć jedynie za pomocą ogólnych struktur kognitywnych i wpisać w ramy np. *Teorii Metafor Pojęciowych* (Lakoff i Johnson 1980), a motywacja większości konwencjonalnych wyrażen metaforycznych wymaga odwołania się do odpowied-

niej wiedzy kulturowej. W rezultacie analiza takich wyrażen powinna opierać się na teorii wykraczającej poza językoznawstwo. Autorzy, pragnąc połączyć teorię kognitywną na niższym poziomie abstrakcji z teorią modelowania i semiotyką kulturową, proponują *Teorię Konwencjonalnego Języka Obrazowego* [*Conventional Figurative Language Theory*].

Kluczowym dla tej teorii jest założenie, że element obrazowości w wyrażeniach językowych opiera się na relacji między strukturą leksykalną związku frazeologicznego a obrazem mentalnym tworzącym fundament pojęciowy znaczenia. Podstawą obrazu metaforycznego w konwencjonalnych wyrażeniach figuratywnych jest wiedza o świecie, w którym żyje wspólnota językowa, dlatego wytłumaczenie znaczenia wyrażen figuratywnych staje się często niemożliwe bez odwołania się do specyficzności życia codziennego, historii, stereotypów i tradycji użytkowników języka. Ponadto elementy obrazowania w decydującej mierze determinują znaczenie związku figuratywnego i często mają wpływ na syntaktyczne i pragmatyczne właściwości jego użycia w tekście.

Praca Dobrovol'skiego i Piirainen poświęcona jest opracowaniu zarysowanego wyżej podejścia i zastosowaniu go dla celów kontrastywnej analizy języka obrazowego. Całość pracy składa się z 14 rozdziałów następujących po sobie w sposób logiczny. Po nakreśleniu teoretycznych podstaw (rozdziały 1. i 2.), autorzy ilustrują zależności między obrazowaniem a faktycznym znaczeniem wyrażen przykładami zaczerpniętymi z bogatego materiału (9 języków europejskich, język japoński i dialekt niskoniemiecki — *Westmünsterländisch*), co stanowi cenne rozszerzenie standardowych analiz językowych, opierających się najczęściej na dwóch spokrewnionych językach europejskich. Materiał badawczy zawarty w książce obejmuje konstrukcje języka figuratywnego. W większości są to idiomy, frazemy i stałe wyrażenia porównawcze, ale również zleksykalizowane metafory i przysłowia. Za najważniejsze kryterium doboru wyrażen uważa się figuratywność (metafora, metonimia lub inny rodzaj obrazowania w języku), która w definicji autorów musi spełniać dwa warunki: zachowywać element obrazowości w relacji „znacze-

nie właściwe” — „plan syntaktyczny” oraz pełnić funkcję dodatkowej nominalizacji. Drugie z kryteriów oznacza, że wyrażenie figuratywne jest w języku jednostką wtórną, a jej znaczenie można na ogół przedstawić w sposób bardziej dosłowny i bezpośredni, np.: *zaciskać pasa* — ‘oszczędzać, ograniczać wydatki’. Na określenie związków figuratywnych autorzy proponują użycie ogólnego terminu *phraseme* [*frazem*] tłumacząc, że nazwy *związek frazeologiczny* czy *frazeologizm* zaczerpnięte z językoznawstwa rosyjskiego nie przyjęły się szerzej na gruncie frazeologii europejskiej, natomiast wielu badaczy, szczególnie niemieckojęzycznych, korzysta z terminu *phraseme*, chociaż w anglosaskiej literaturze dominuje termin *idiom*.¹

Ponieważ książka Dobrovolskiego i Piirainen jest pracą komparatywną, zagadnienia teoretyczne i praktyczne zastosowanie *Teorii Konwencjonalnego Języka Figuratywnego* ilustrowane są przykładami z różnych języków. Znaczące miejsce w opracowaniu zajmują rozdziały, w których autorzy omawiają ekwiwalencję międzyjęzykową idiomów (rozdział 3.) oraz zjawisko *falszywych przyjaciół tłumacza* [*false friends*] (rozdział 5.). Na każdym kroku autorzy podkreślają znaczenie komponentu obrazowego — specyficznej struktury konceptualnej często opartej na kulturowym i historycznym podłożu. *Falszywi przyjaciele* powstają, gdy różne aspekty wiedzy domeny wyjściowej są uwidocznione w związkach frazeologicznych o identycznej strukturze leksykalnej. Natomiast elementy obrazowania determinują niuanse znaczeniowe i dyskursywną ekwiwalencję funkcjonalną idiomów uważanych często w leksykografii za całkowite odpowiedniki.

Także omawiając typy motywacji figuratywnych związków frazeologicznych (rozdział 4.), na pierwszy plan autorzy wysuwają znaczenie obrazowania ukształtowanego przez kulturę danej społeczności językowej. Główne typy motywacji semantycznej to motywacja ikoniczna

(oparta na metaforze pojęciowej) i symboliczna — zgodna z semiotycznymi konwencjami kulturowo-językowymi. Pozostałe zaś równie silnie związane są z kulturą społeczności językowej i obejmują motywację indeksową oraz specjalne typy motywacji oparte na stereotypie kulturowym, kinegramie (np. geście symbolicznym) i zjawiskach międzytekstowych (np. skrzydlate słowa, cytaty).

Kolejne rozdziały (6.–8.) poświęcone są opracowaniu metodyki dla celów zastosowania nowej teorii w analizie wyrażen figuratywnych. Po krytycznej analizie *Teorii Metafor Pojęciowych* Lakoffa autorzy konkludują, iż nie można przewidzieć i wytłumaczyć konkretnego znaczenia związku jedynie na podstawie takich struktur ogólnych, jak metafory konceptualne. Twierdzą, że teorie kognitywne pomniejszają znaczenie kultury w języku figuratywnym, mimo że jej wpływ pozwala wyjaśnić unikalność oraz nieprzetłumaczalność wielu metafor. Tutaj przytoczony między innymi zostaje za D. Geeraertsem i S. Grondelaersem (1995) przykład motywacji związków frazeologicznych, oddających pojęcie GNIEWU, poprzez nawiązanie do starożytnej teorii humoru — *jmdm. läuft die Galle über* [*zółć kogoś zalewa*]. Autorzy twierdzą, iż motywacja tego idiomu w większym stopniu opiera się na relacji między pojęciem gniewu a nadmiarem żółci w temperamencie cholerycznym, niż wynika z realizacji ogólnej metafory konceptualnej: GNIEW TO PŁYN POD CIŚNIENIEM.

Dla poparcia swoich tez autorzy proponują porównać analizę pojęcia STRACH według teorii metafory pojęciowej oraz skupić się na związku między obrazowaniem a aspektem pojęcia. Jednak wnioski nie są tak jednoznaczne, jak można by się spodziewać, gdyż strach to pojęcie szerokie, odczuwane i rozumiane w wieloraki sposób; m.in. jako strach wynikający z zewnętrznego zagrożenia, jak i cecha charakterystyczna osoby (strach rozumiany jako tchórzostwo). W konsekwencji związku frazeologiczne

¹W klasyfikacjach używanych w polskim językoznawstwie termin *frazem* jest często zarezerwowany dla szczególnego typu związku frazeologicznego (Lewicki 2003: 18, Chlebda 2003: 52), trudno więc znaleźć dokładny odpowiednik terminologiczny na proponowane przez autorów pojęcie. Zdecydowana większość przykładów podanych w książce to idiomy lub inne stałe związki frazeologiczne o podłożu metaforycznym, dlatego proponuję nazywać je dalej *figuratywnymi związkami frazeologicznymi*.

oddające znaczenie strachu są motywowane i obrazowane różnorodnie.

O ile Dobrovolskij i Piirainen krytykują wkład *Teorii Metafor Pojęciowych* w eksplikację znaczenia związków figuratywnych, o tyle uznają za cenne jej osiągnięcia na polu metodycznym. Takie pojęcia, jak *źródłowe* i *celowe domeny konceptualne, modelowanie pojęć, rzutowanie znaczenia [mapping]* dostarczają odpowiednich narzędzi badawczych do celów komparatywnej analizy językowej i kulturowej.

Jako przeciwwagę teorii Lakoffa autorzy książki proponują zastosowanie semantyki ram pojęciowych Charlesa Fillmore'a (2003). Modelowanie znaczenia w oparciu o dynamiczne operacje na strukturach pojęciowych pozwala odkryć połączenia motywacyjne między strukturą związku (jego elementami leksykalno-syntaktycznymi) a znaczeniem metaforycznym. Należy tutaj wziąć pod uwagę ramę wyjściową i celową (skrypty kulturowe i sytuacje społeczne, jak również funkcjonowanie ciała ludzkiego i prawa przyrody) oraz to, w jaki sposób znaczenia słów i ciągów słów naświetlają poszczególne elementy ram (patrz również Dobrovolskij 2007). W rozdziale 9. na przykładzie pojęcia dom w wyrażeniach z kilku języków europejskich, w dialekcie niemieckim i języku japońskim, pokazano rozszerzone zastosowanie opracowanych technik analizy.

Ostatnia część książki koncentruje się na zagadnieniach kulturowych, rozpoznawalnych w figuratywnych związkach frazeologicznych. Autorzy omawiają konotację kulturową oraz różnią pięć typów aspektów kultury w języku obrazowym: interakcje społeczne, elementy kultury materialnej, zjawiska międzytekstowe, fikcyjne domeny konceptualne oraz symbole kulturowe. Szczególnie komponenty spełniające symboliczne funkcje w planie znaczeniowym związków frazeologicznych zostają dogłębnie zdefiniowane i omówione na przykładach pojęć zwierząt i liczb we frazeologizmach zaczerpniętych z różnych języków i kodów kulturowych (rozdziały 10.–13.).

Przyjęty przez autorów układ książki pozwala na płynne przejście od teorii do praktyki. Praca, choć obszerna, napisana jest zwięźle i w interesujący sposób wprowadza czytelnika w te-

matykę, będącą przedmiotem badań. Cel i metodykę przedstawiono w sposób przejrzysty, a zarazem precyzyjny. Szczegółowo omówione przykłady z bogatych i różnorodnych źródeł wyjaśniają zasady teorii oraz demonstrują jej zastosowanie, a uzyskane wyniki wnoszą wiele oryginalnych elementów do dziedziny opracowanego zagadnienia. Książkę kończy bibliografia oraz indeks przedmiotowy i nazwisk, a także spis zawarty w pracy wyrażeń figuratywnych, co bardzo ułatwia poruszanie się po tak wielowątkowej analizie.

Praca Dobrovolskiego i Piirainen, choć nie jest podręcznikiem, daje podstawy teoretyczne i aparat metodologiczny, który można z powodzeniem zastosować do badań kontrastywnych metafor językowych. Teoria proponowana przez autorów pozwala wykryć nawet subtelne różnice międzykulturowe i międzyjęzykowe, a proponowane podejście może mieć zastosowanie także w leksykografii, nauczaniu języka obcego, w teorii i praktyce tłumaczeniowej.

Niezależnie od pozytywnej oceny nasuwają się następujące uwagi. Niewątpliwie elementy obrazowania oraz wiedza kulturowa to część wielkiego mechanizmu tłumaczącego metaforyczność związków frazeologicznych. Pod tym względem recenzowana praca posuwa naprzód wiedzę o języku figuratywnym. Opracowana przez autorów teoria nie daje jednak pełnej odpowiedzi na pytania o naturę metafory konwencjonalnej. Pod pewnymi względami podejście proponowane przez autorów wydaje się nieco jednostronne. Skupiają się oni na różnicach międzyjęzykowych i międzykulturowych. Autorzy podkreślają, z pewnością w dużej mierze słusznie, że znaczenie konwencjonalnego związku metaforycznego nie daje się przewidzieć na podstawie regularnych procesów myślowych, opartych na operacjach konceptualnych. Stąd ich krytyka teorii kognitywnych propagujących uniwersalizm procesu metaforyzacji, niestety ograniczona jedynie do prac z kręgu Lakoffa. Jednakże w ten sposób można popaść w skrajność, pomniejszając znaczenie uogólnień, bazujących na przewidywalnych zjawiskach myślowych i językowych. Należałoby tutaj mieć na uwadze fakt, że metafory o podłożu kulturowym mają często podstawy w doświadczeniu społecznym lub fi-

zycznym, a uniwersalność pewnych metafor (np. konceptualizacja pojęcia gniewu jako substancji pod ciśnieniem) nie zaprzecza faktowi, że realizacje językowe są filtrowane i kształtowane przez kulturę społeczności językowej (Kövecses 2005, Yu 2004)

Dość nieszczęśliwie prace nad tomem Dobrovol'skiego i Piirainen przebiegały równoległe do innych badań, które również podkreślają wartości kultury w metaforyce, a nie zostały uwzględnione w rozważaniach teoretycznych autorów recenzowanej pracy, np. teoria Grady'ego metafor prymarnych (1999), a przede wszystkim — z nowszych dokonań w tej dziedzinie — książka Zoltana Kövecsesa *Metaphor in Culture* (2005). Warto uzupełnić lekturę *Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives* o wyżej wymienione pozycje, szczególnie, że integratywne podejścia w językoznawstwie stanowią wyjątki, natomiast realizacja teorii analizy języka obrazowego powinna opierać się nie tylko na opisie struktur językowych *ex post faktum*, ale również pozwolić na wiarygodne uogólnienia dotyczące procesów kognitywnych i językowych. Będzie to możliwe jedynie przy zastosowaniu szerokiego materiału badawczego i kilku teorii językowych, które powinny się zająć i uzupełniać.

Przedstawione powyżej uwagi mają przede wszystkim charakter dyskusyjny i w niczym nie umniejszają wartości recenzowanej pracy. Jest to pozycja ze wszech miar godna polecenia i niezwykle przydatna w badaniach porównawczych metaforycznych wyrażań językowych.

Bibliografia

Anusiewicz Janusz, 1994, *Lingwistyka kulturowa: zarys problematyki*, Acta Universi-

tatis Wratislaviensis, Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego.

Chlebda Wojciech, 2003, *Elementy frazematyki, Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.

Dobrovolskij Dimitrij, 2007, *Cognitive approaches to idiom analysis*. [w:] Harald Burger, Dimitrij Dobrovolskij, Peter Kühn, Neal R. Norrick (red.) *Phraseologie* vol. 2. Berlin: Walter de Gruyter, 789–818.

Fillmore Charles J., Johnson Christopher R., Petruck Miriam R.L., 2003 *Background to FrameNet*. International Journal of Lexicography vol. 3, 235–250.

Geeraerts Dirk, Grondelaers Stefan, 1995, *Looking back at anger: Cultural traditions and metaphorical patterns* [w:] John R. Taylor i Robert E. MacLaury (red.). *Language and the Cognitive Construal of the World*. Berlin: Gruyter, 153–179.

Grady Joseph, 1999, *A typology of motivation for conceptual metaphor: Correlation vs. resemblance*. [w:] Raymond W. Gibbs i Gerard Steen (red.), *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 101–124.

Kövecses Zoltan, 2005, *Metaphor in Culture. Universality and Variation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff George, Johnson Mark, 1980, *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Lewicki Andrzej M., 2003, *Studia z teorii frazeologii*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM

Yu, Ning, 2004, *The eyes for sight and mind*. Journal of Pragmatics vol. 36(4), 663–686.